



מגיש: אריאל בן יצחק

המניע של ה'פתחי תשובה' לכתיבת ספרו

מאז מהפכת הדפוס אנחנו עדים להקדמות של מחברים המתארים את המניעים הפנימיים להדפסת ספרם. במסגרת זו לא אוכל להיכנס למניעים השונים אלא ברצוני לעמוד על המניע של כתיבת ספר ייחודי באופיו מבין הספרים הנדפסים במסגרת ה'שולחן ערוך'. ספר זה הוא 'פתחי תשובה' שחיברו ר' אברהם צבי אייזנשטאט במחצית הראשונה של המאה הי"ט. ספר זה הוא אחרון הספרים שנוספו על 'הדף' של ה'שולחן ערוך'. ספר זה חריג במתכונתו משום שאין הוא פרשנות לשולחן ערוך ואין הוא מנושאי כליו של השולחן ערוך כש"ך וסמ"ע וכיוצא בהם. אם להשתמש במונחיו של 'רב צעיר' הרי אין הוא נמנה לא בין המרחיבים ולא בין המקצרים, אין הוא פרשן ולא מגלה מקוריו של השולחן ערוך. ספר פתחי תשובה הוא ספר מראה מקום לא למקורות הפסיקה אלא לתשובות האחרונים בעיר מהמאות הי"ז והי"ח וליקוטם על סדר הדף של השולחן ערוך.¹

ניתן לדבר רבות על אופיו של הספר ומתכונתו אולם כאן אעמוד על המניע הגלוי של רב מהמאה הי"ט לחבר ספר מסוג זה ועל סוג ההתנצלות של מחבר מסוג זה בפתיחה לספרו.

הפתחי תשובה ראה את חיבורו כחלק ממפעל חיים אישי ומדגיש בדבריו את הרצון לעשות משהו גדול ולהיזכר לדורות. וכך כותב הפתחי תשובה במפורש בהקדמה ליורה דעה:

"אך הסבה האמיתית אשר עוררתני לזה כי זה לי זמן רב אשר רעיוני על משכבי עלו הלא חרוצים ימי אנוש ומספר חדשיו חצצו כבר הרבה שנים משני חיי כלעומת שבאו כן הלכו למו קל מני רץ רצו מי ירפא את אשר מחצו, ומה יתרון לאדם בכל עמלו כל ימי חיי הבלו אם לא יעשה דבר טוב זכרון לפעלו אשר חק עולם יהיה לו וגם כי ירדם בקבר דעת פתיו ברור מללו... להניח אחריו ברכה ולהציב לו יד בחייו"

המניע המפורש בדבריו הוא הרצון להציב לעצמו יד ושם בחייו אולם הדרך ליישם את חפצו איננה בהדפסת חידושיו האישיים שהרי לדבריו ביחס לדברי הראשונים במה יחשבו דבריו.

"ואם כי תודה לאל תחת ידי הרבה חידושים אשר חנני יוצר המאורות אך לגדולי חקרי לב דברי הם למותרות ולקטנים כערכי אשר לא ראו מאורו חשכו מאורות בארובות לצרות הצרורות ודי לנו אם עמדנו בראשונים להבין ולהורות"

¹ ראו המעיין טבת תשע"ה, 'על בעל 'פתחי תשובה' על השו"ע ושנות חייו', ד"ר חנן יצחקי.



הפתחי תשובה כאן מדגיש את המורכבות אותה הוא חווה, מצד אחד הוא רוצה להשאיר חותם לדורות כדי שמשמעות חייו תישאר לעד, ומצד שני אין הוא רוצה הוציא לאור את ספר החידושים שחידש מפני ש"דברי הם למותרות" כלומר יש מניע של עשיית יצירה שתישאר לדורות, אבל בגלל 'החשש' כי דבריו הם למותרות אם בגלל ענוה יתירה כפי שנראה מבין השורות, ואם בגלל החשש שאנשים לא יתעניינו בספריו, מביא את הפתחי תשובה לחבר לקט פסיקות שונות שמאפשרת לו לחבר ספר ללא שום חידוש אישי וללא כל שוני מהפסיקה הנובעת מסברה אישית. הפיתרון למתח בין הרצון לחבר חיבור עצמאי ואישי לבין התחושה אל מול ספרי הראשונים שהחלו להיות נדפסים בקצב גובר והולך מאז המאה ה"ח הוא ביצירה אקלקטית של פסקי תשובות.

'אך ראה זה מצאתי אמרה נפשי ועלתה בדעתי לחבר זה הספר 'פתחי תשובה' על שולחן ערוך יורה דעה"

גם את הסברות והחידושים האישיים שבאו בתוך הספר, לדבריו הם אך ורק בגלל ש"אין בית המדרש ללא חידוש" אין הוספת החידוש בגלל רצון הסופר אלא כדי לעורר המעיין "אמנם אנכי באתי לא מלסתור ולא לבנות כי אם לעורר לב המעיין להראות באצבע פה מצאתי מקום עיין"

הרצון להשאיר יד ושם הוא לא רק גורם לכתיבת הספר אלא גם מניע ומזרז להוציאו בימי צעירותו "והנה באמת דעתי היתה להתעכב מהביא לדפוס ספר זה עד שאבוא בימים ותעדך שלהבת הגידול והצמיחה המערבבת ואז אבחר ענינים הרואים ואחרי שובי נחמתי כי קצרו ימי אנוש להגדיל עצה עלי תבל לאמר עוד חזון למועד... עד אשר לא תחשך השמש והאור עת לעשות ויכתבון מלי ויוחקו דברי אשר בימי חיי הבלי דבר פי ושפתי פצו למען אשר ברכה אולי יועיל לאנוש כערכי כי ישאלון משפטי צדק קרבת אלקים יחפצו"

חידה אחת נשארת בלתי פתורה וצריכה יישוב והיא גילו הצעיר של המחבר בעת כתיבת חיבורו. ר' אברהם צבי היה בן עשירם ושתיים! בעת חיבורו את ספרו ליורה דעה. אדם בתחילת שנות העשרים לחייו שרוצה להשאיר לו יד ושם וחושב על 'עד אשר לא תחשך השמש והאור' הרי זה דבר פלאי ומצריך עיון.

נקודה נוספת שיש להתבונן בה והיא ראויה למחקר בפני עצמו וזה היחס בין ספר הפסיקה 'שולחן ערוך' לבין ספרות השאלות ותשובות. לכאורה ספרות השו"ת והשולחן ערוך אלו שתי יצירות עצמאיות שאין כל קשר ביניהם. ספר השולחן ערוך יכול לשמש לרב המשיב מקור בעל סמכות להכרעתו אבל מה ללומד שולחן ערוך ולספרי התשובות. אולם נראה כי הכתיבה המרובה בתוך ספרות השו"ת במאה ה"ח סביב השולחן ערוך וההתייחסות המרובה בדבריהם להבנת הכרעות השולחן ערוך מציבה ספרות זו כחלק בלתי נפרד מהבנת השולחן



ערוך ונושאי כליו ואם כן ספרות התשובות במאה הי"ח משמשת לא רק כיצירה עצמאית של הכרעת הלכה אלא גם מפרשת ומוסיפה עוד נדבכים ליצירת השולחן ערוך.

יצירתו של הפתחי תשובה הרי היא כמחזירה אבידה למקומה ומציבה חלקים רחבים מספרות השו"ת בתוך הדף של השולחן ערוך. דבר זה אף השפיע מאוד על מעמדם של התשובות הנזכרות בו שהופכות להיות כעין קנוניות בתחום הכרעת הלכה ותשובה שהובאה אל תוך הפתחי תשובה שפר מזלה והרי היא כחלק בלתי נפרד מיצירת ההלכה וקביעתה בשולחן ערוך ונושאי כליו.

למרות פרשנות זו למקומן של התשובות ויחסם לשולחן ערוך הרי המתבונן ביצירתו של הפתחי תשובה רואה כי עבודתו וליקוטיו אינם בגדר פרשנות לשולחן ערוך אלא פסיקת הלכה במקרים נוספים ומחודשים שעליהם אין הכרעה בתוך השולחן ערוך או הכרעות בספיקות בדינים מחודשים. וכך גם מתאר הפתחי תשובה את חשיבות ליקוטיו.

"ובהרבה ספרים שאלות ותשובות קריתי ובהם בעיון נמרץ עיינתי, מצאתי וראיתי בדבריהם הרבה חידושי דינים וחקירות נפלאות לאלפים ולרבבות להלכה למעשה נקבעות והם נחוצים מאד לפני מורי הוראות הן מצד הנמצא בה דינים מחודשים אשר בדברי מפרשי השולחן ערוך אינם מפורשים ואף באלו הדברים שכבר הם נזכרים בדברי גדולי האחרונים, עוטרי השולחן והמגינים, טוב יותר לסמוך על הגדולים בעלי התשובות באשר דבריהם להלכה למעשה מחוטבות וכו' אפס כי הדינים שנתחדשו בספרי השו"ת אינם מסודרים והמה באו מפוזרים בתוך כמה וכמה ספרים ולעת המצטרך ילאה המעיין למצוא מבוקשו ולבא אל הענין על כן חשק ורצון נפלא נתעורר בקרבי ודברתי אני אל לבי כי טוב הדבר ללקט אורות ללקוט שושנים שושנים הלכות ודינים ולקרבם אחד אל אחד לעשותו אחת חטיבה אחת"

ספרות התשובות מועילה לרב פוסק הנזקק להשתמש בהכרעות אלו ולכן סידורם על סדר הדף מקל על הרב ומסדר את ספרי התשובות על סדר השולחן ערוך דבר המקל על החיפוש והעיון בהם. אם כן אין בחיבור זה פרשנות לשולחן ערוך אלא עזרה לרב ומורה הוראה. דבר זה מצביע על השימוש בשולחן ערוך ועל היותו כלי ומכשיר בהכרעת ההלכה לרבנים ויושבים על מדין.